

6. ÚROVEŇ VZDĚLÁNÍ OBYVATELSTVA

6.1 Vývoj vzdělanosti obyvatel ČR

Při sčítání lidu byla otázka na nejvyšší vzdělání vyplňována pouze 15letými a staršími osobami podle nejvyšší dokončené školy. Škála zjišťovaných stupňů vzdělání byla zformulována v souladu s Mezinárodní normou pro klasifikaci vzdělání (ISCED - International Standard Classification of Education) vytvořenou UNESCEM a tehdy platným školským zákonem.

Školní vzdělání obyvatelstva bylo poprvé v našich cenzech zjišťováno až v roce 1950. V předcházejících československých sčítáních, která proběhla v letech 1921 a 1930, byla sledována pouze gramotnost obyvatelstva - tzn. znalost čtení a psaní.

Vzdělání obyvatel 15letých a starších v letech 1950 až 2001

Rok sčítání	Stupeň nejvyššího dokončeného vzdělání						Úhrn obyvatel 15letých a starších
	základní	odborné bez maturity	úplné středoškolské	vysokoškol.	bez vzdělání	nezjištěno	
abs.							
1950	5 606 019	660 949	344 627	61 687	21 673	62 802	6 757 757
1961	5 743 688	546 852	642 825	156 412	24 478	28 707	7 142 962
1970	4 086 749	2 225 013	1 043 936	263 127	22 226	59 942	7 700 993
1980	3 511 734	2 556 344	1 348 453	393 524	20 061	49 794	7 879 910
1991	2 696 065	2 878 645	1 866 983	582 849	27 778	85 459	8 137 779
2001	1 975 109	3 255 400	2 431 171	762 459	37 932	113 127	8 575 198
v %							
1950	83,0	9,8	5,1	0,9	0,3	0,9	100,0
1961	80,4	7,7	9,0	2,2	0,3	0,4	100,0
1970	53,1	28,9	13,6	3,4	0,3	0,8	100,0
1980	44,6	32,4	17,1	5,0	0,3	0,6	100,0
1991	33,1	35,4	22,9	7,2	0,3	1,1	100,0
2001	23,0	38,0	28,4	8,9	0,4	1,3	100,0

Sčítáním lidu v roce 1950 bylo zjištěno, že po druhé světové válce čtyři pětiny obyvatelstva ve věku 15 a více let (dále též „15+“) žijící na našem území měla ukončené alespoň základní vzdělání. Bez vzdělání bylo sečteno pouze 21,7 tisíc (tj. 0,3 % ze všech osob ve věku 15+). Jednalo se částečně o osoby starší šedesáti let, které dokončily svůj školní věk ještě v období existence Rakousko-Uherska. Každý desátý obyvatel ve věku 15+ měl v roce 1950 nižší odborné vzdělání, každý dvacátý byl absolventem střední školy a akademický titul získalo pouze necelé 1 % tehdejší populace.

Výsledky všech sčítání v letech 1961 až 2001 potvrdily trvalý trend zvyšování vzdělanostní úrovně obyvatel v České republice. K růstu vzdělanosti obyvatel, měřenou stupněm nejvyššího dosaženého vzdělání, určitou měrou přispělo mj. i značné rozšíření dálkové formy středoškolského i vysokoškolského studia v 60. a dalších letech.

Za posledních 50 let se zvýšil

- téměř 5krát počet osob s odborným vzděláním bez maturity (jejich podíl mezi obyvatelstvem starším 15 let se zvýšil čtyřikrát, v roce 1950 činil 9,8 % a v roce 2001 pak 38 %),

- 7krát počet osob s úplným středoškolským vzděláním (v roce 1950 dosáhl jejich podíl hodnoty 5,1 % a v roce 2001 již 28,4 %)
- více než 12krát počet osob s vysokoškolským vzděláním (v roce 1950 činil jejich podíl pouze 0,9 % a v roce 2001 již 8,9 %).

S tímto vývojem koresponduje výrazné snížení počtu osob pouze se základním vzděláním; v roce 1950 podíl osob se základním vzděláním činil 83,0 % a v roce 2001 jenom 23,0 %.

6.2 Vzdělání podle pohlaví a věku

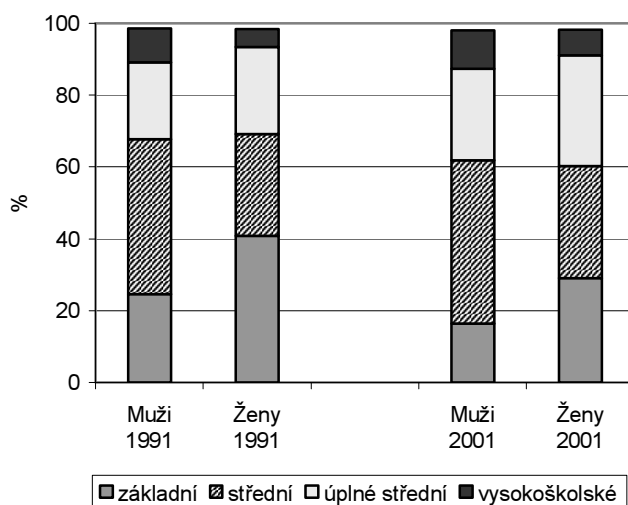
V obyvatelstvu ve věku 15 a více let žijícím na území České republiky bylo k 1. březnu 2001 48,2 % mužů a 51,8 % žen. Úroveň jejich vzdělání zůstává sice rozdílná, avšak zároveň je zřejmá výrazná dlouhodobá tendence rychlejšího zvyšování vzdělanostní úrovně žen a snižování diferencí mezi muži a ženami u většiny stupňů vzdělání.ú

Školní vzdělání mužů a žen 15letých a starších v roce 1991 a 2001

Vzdělání	Muži		Ženy		Muži		Ženy	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
	rok 1991				rok 2001			
základní	961 720	24,7	1 734 345	40,9	683 077	16,5	1 292 032	29,1
střední	1 679 506	43,1	1 199 139	28,2	1 873 383	45,3	1 382 017	31,1
úplně střední	832 286	21,4	1 034 697	24,3	1 053 452	25,5	1 375 719	31,0
vysokoškolské	365 162	9,4	217 687	5,1	445 380	10,8	317 079	7,1
bez vzdělání	12 039	0,3	15 739	0,4	16 483	0,4	21 449	0,5
nezjištěno	41 173	1,1	44 286	1,1	61 292	1,5	51 835	1,2
Celkem	3 891 886	100,0	4 245 893	100,0	4 133 067	100,0	4 440 131	100,0

Nejvíce zastoupenou skupinou mezi **muži** byli podle posledního sčítání vyučení a se středním odborným vzděláním bez maturity (45,3 %) a následně muži s úplným středním vzděláním (25,5 %). Oproti výsledkům předcházejícího sčítání lidu zde nastala změna, neboť druhou nejpočetněji zastoupenou skupinu v roce 1991 představovali muži se základním vzděláním.

Vzdělání mužů a žen 15letých a starších v roce 1991 a 2001 (v %)

Obdobně ani **ženy** se základním vzděláním netvořily nejčetnější skupinu, jako tomu bylo o deset let dříve, kdy představovaly plně dvě pětiny z tehdejší populace starší 15 let (v roce 2001 jen 29,1 %). Nejčetnější skupinu tvořily ženy se středním odborným vzděláním bez maturity (v roce 1991 představovaly 28,2 % a v roce 2001 pak 31,1 %). Téměř stejně početnou byla skupina žen s úplným středním vzděláním, která představovala 31,0 % (proti roku 1991 jejich podíl vzrostl o více než čtvrtinu).

Podrobnější pohled na úroveň vzdělání podle jednotlivých **věkových skupin** z výsledků cenzu rovněž potvrzuje vzestup vzdělanosti obyvatelstva žijícího na území ČR.

Tuto skutečnost lze doložit porovnáním podílů vybraných stupňů

vzdělání (základní, úplné střední odborné a vysokoškolské vzdělání) podle výsledků sčítání 2001, a to za obyvatelstvo ve věkové skupině 30-39 let a 50-59 let.

Zastoupení osob pouze se základním vzděláním tvoří ve věkové skupině 30-39letých 7,6 % na rozdíl od 18,1 % mezi 50-59letými.

Úplného středního odborného vzdělání mezi 30-39letými dosáhlo 30,1 % vzhledem k 23,3 % mezi 50-59letými.

Podíl vysokoškolsky vzdělaných ve věku 30-39 let představoval 13,5 % oproti 10,0 % u 50-59letých. Získané údaje dokládají, jak počet osob se základním vzděláním v populaci klesá a v mladších věkových skupinách dosahuje tohoto stupně vzdělání stále méně osob a naopak se zvyšuje podíl osob s vyšším stupněm vzdělání.

Obyvatelé 15letí a starší podle vzdělání a věku k 1. 3. 2001

Nejvyšší ukončený stupeň vzdělání	Věková skupina					
	15-24 let	25-29 let	30-39 let	40-49 let	50-59 let	60+ a nezj.
Obyvatelé 15letí a starší celkem	1 527 127	865 035	1 376 677	1 466 362	1 452 731	1 887 266
v tom vzdělání (v %):						
základní	41,0	6,5	7,6	12,4	18,1	38,0
střední	23,2	43,9	41,5	45,2	42,6	36,1
úplné střední s maturitou	32,1	36,7	35,4	27,9	27,9	17,5
vysokoškolské	2,0	10,9	13,5	12,7	10,0	6,5
osoby bez vzdělání	0,3	0,4	0,4	0,5	0,4	0,6
nezjištěno	1,4	1,6	1,6	1,3	1,0	1,3

6.3 Vzdělání zaměstnaných osob

Vzdělanostní úroveň zaměstnaných osob se trvale zvyšuje stejně jako úroveň vzdělání celé populace. Zatímco v roce 1991 bylo nejčastějším vzděláním učňovské, v roce 2001 bylo nejčetnější vzdělání úplné střední vč. vyššího.

Téměř polovina všech zaměstnaných osob měla v roce 2001 vzdělání ukončené maturitou nebo vzdělání vyšší, případně vysokoškolské. Výrazně se za 10 let snížilo zastoupení osob se vzděláním základním (z 18 na 8 %) a učňovským (ze 40 na 22 %).

Vzdělanostní struktura pracovníků je samozřejmě rozdílná v jednotlivých odvětvích ekonomické činnosti, a to především v závislosti na jejich specifickém charakteru a požadavcích na úroveň kvalifikace a tedy i stupeň vzdělání:

- K odvětvím s nejvyšším podílem osob se vzděláním vysokoškolským patří odvětví výzkumu a vývoje a odvětví školství.
- Výrazná převaha (75 - 90 %) osob s úplným středním, vyšším nebo vysokoškolským vzděláním je kromě citovaných odvětví ještě v peněžnictví a pojišťovnictví, v činnostech v oblasti nemovitostí a službách pro podniky, ve veřejné správě, obraně a sociálním zabezpečení a ve zdravotnictví, veterinárních a sociálních činnostech.
- Převažující střední vzdělání bez maturity, tj. učňovské a střední odborné bylo v odvětvích stavebnictví, pohostinství a ubytování, průmyslu, zemědělství a v odvětví dopravy, pošt a telekomunikace.

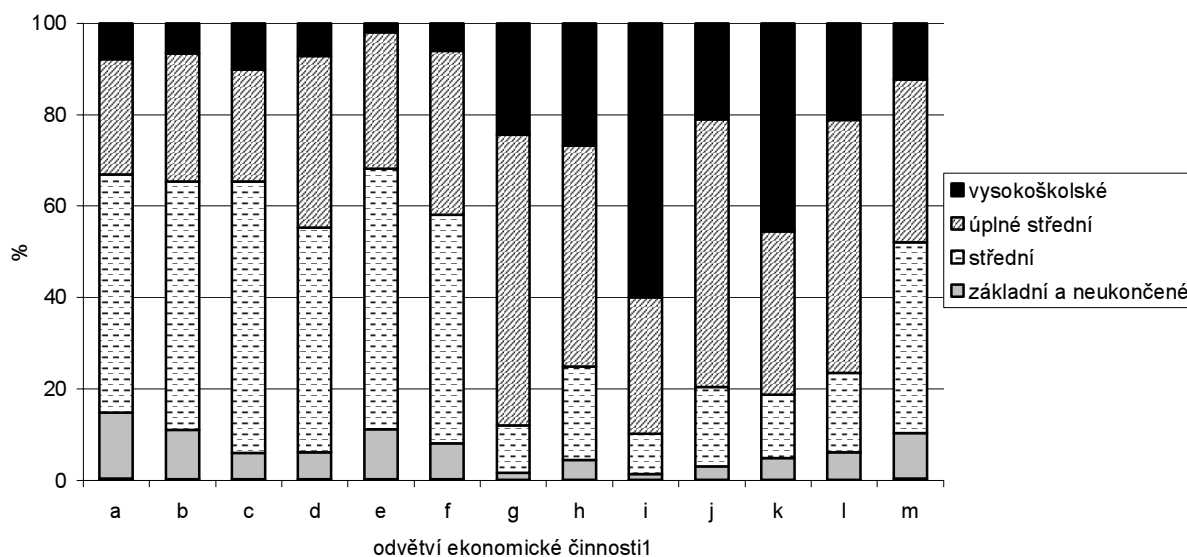
Zaměstnané osoby podle sektorů a podle vzdělání k 1. 3. 2001

Sektory	Počet zaměstnaných	v tom nejvyšší ukončené vzdělání (v %)				
		základní vč. neukonč.	střední	úplné střední a vyšší	vysokoškolské	bez vzd. a nezjištěno
Zaměstnaní celkem	4 766 463	8,4	43,2	35,3	12,8	0,3
zemědělství	213 697	14,4	52,1	25,2	7,9	0,3
průmysl a stavebnictví	1 842 575	9,6	55,5	27,2	7,4	0,3
služby	2 507 621	6,1	33,0	43,1	17,7	0,2
nezjištěno	202 570	19,8	48,1	23,4	6,0	2,6

Z hlediska struktury pracovníků s jednotlivými stupni vzdělání podle jejich rozdělení do odvětví vyplývá, že pracující osoby s pouhým základním nebo nedokončeným základním vzděláním nacházejí uplatnění především v průmyslu a to konkrétně na pozici pomocných nekvalifikovaných pracovníků.

Téměř dvě třetiny středoškoláků (absolventi učňovských oborů s maturitou nebo středních všeobecných a odborných škol) pracují v sektoru služeb a 30 % v průmyslu a stavebnictví. V absolutním vyjádření nejvíce vysokoškoláků pracovalo k datu sčítání ve školství a v průmyslu, významnější zastoupení bylo v odvětvích činnosti v oblasti nemovitostí, služby pro podniky, veřejná správa, obrana a sociální zabezpečení.

Vzdělanostní struktura zaměstnaných v odvětvích ekonomické činnosti

¹ a - zemědělství, lesnictví a rybolov; b - průmysl; c - stavebnictví; d - obchod, opravy motorových vozidel a spotřebního zboží; e - pohostinství a ubytování; f - doprava, pošty a telekomunikace; g - peněžnictví a pojišťovnictví; h - činnosti v oblasti nemovitostí, služby pro podniky; i - výzkum a vývoj; j - veřejná správa, obrana a sociální zabezpečení; k - školství; l - zdravotnictví, veterinární a sociální činnosti; m - ostatní veřejné a osobní služby

Poměrně výrazné diference v úrovni vzdělání byly zjištěny podle **postavení v zaměstnání**, což je přirozeným odrazem charakteru vykonávané činnosti. V roce 2001 každý dvanáctý zaměstnaný vysokoškolák byl zaměstnavatelem, ale mezi zaměstnanými s nejvýše základním vzděláním bylo pouze 1 % zaměstnavatelů.

Jako samostatně činné osoby nacházeli uplatnění nejčastěji středoškoláci. Ve všech vzdělanostních kategoriích se objevoval rozdíl v postavení v zaměstnání mezi muži a ženami.

Zaměstnaní podle nejvyššího ukončeného vzdělání a podle postavení v zaměstnání k 1. 3. 2001

Postavení v zaměstnání	Zaměstnaní celkem	v tom nejvyšší ukončené vzdělání (v %)					
		základní (vč. neukonč.)	střední	úplné střední a vyšší	vysoko- školské	bez vzdělání	nezjištěno
zaměstnanci	3 890 620	8,8	43,1	35,8	12,1	0,1	0,1
zaměstnavatelé	171 781	2,6	30,3	37,7	29,2	0,0	0,2
samostatně činní	572 200	5,0	47,6	33,5	13,6	0,0	0,2
členové produkč. družstev	14 457	14,7	53,4	26,2	5,3	0,2	0,2
pomáhající rodinní příslušníci	16 826	11,4	37,9	41,8	8,4	0,3	0,3

6.4 Diferenciace úrovně vzdělání podle regionů a velikostních skupin obcí

Vzdělanostní struktura obyvatelstva v jednotlivých **krajích** České republiky nevykazovala výraznější rozdíly s výjimkou hlavního města Prahy, kde podíl vysokoškolsky a středoškolsky vzdělaných podstatně převyšoval celorepublikový průměr.

Nadprůměrné zastoupení osob se základním vzděláním bylo soustředěno v Karlovarském (27,9 %) a Ústeckém (27,3 %) kraji a zároveň v těchto dvou krajích byly zaznamenány nejnižší podíly vysokoškolsky vzdělaných (5,6 %, resp. 5,3 %).

Ve všech krajích, vyjma hlavního města Prahy a Jihomoravského kraje, byl podíl vysokoškolsky vzdělaných nižší než celorepublikový průměr.

Atypické postavení hlavního města Prahy se vyznačuje výrazně podprůměrným podílem osob se základním vzděláním, vyučených a se středním odborným vzděláním bez maturity a naopak nadprůměrným zastoupením osob s úplným středním a vysokoškolským vzděláním; podíl vysokoškolsky vzdělaných osob byl v Praze v porovnání s celorepublikovým průměrem více než dvojnásobný. Rozsáhlá škála pracovních příležitostí v hlavním městě, které je centrem nejen státní správy, samosprávy a většiny kulturních a vědeckých institucí, ale často i jediných pracovišť zahraničních společností na našem území, výrazněji přispívá k značnému zastoupení osob s vyššími stupni vzdělání. Na nízký podíl zde žijících osob pouze se základním vzděláním má nepříznivá věková struktura, kterou se hlavní město Praha vyznačuje, pouze mírný vliv. Nadprůměrný počet vysokoškolsky vzdělaných osob v porovnání s celorepublikovým průměrem v Jihomoravském kraji je ovlivněn městem Brnem - metropolí Moravy.

Obyvatelé 15letí a starší podle nejvyššího ukončeného vzdělání a krajů k 1. 3. 2001 (v %)

Kraj	Obyvatelé 15letí a starší celkem	v tom						
		základní, vč. neukonč.	střední bez maturity	úplné střední s maturitou	vyšší odb. a nástavb.	vysokoškolské	bez vzdělání	nezj. vzdělání
ČR celkem	100,0	23,0	38,0	24,9	3,5	8,9	0,4	1,3
Hlavní město Praha	100,0	14,5	28,8	30,5	5,2	18,8	0,2	2,0
Středočeský kraj	100,0	23,1	40,4	24,4	3,3	7,0	0,5	1,3
Jihočeský kraj	100,0	23,5	38,7	25,1	3,3	7,8	0,4	1,2
Plzeňský kraj	100,0	23,0	39,4	25,0	3,1	7,8	0,4	1,3
Karlovarský kraj	100,0	27,9	38,4	22,7	3,1	5,6	0,8	1,5
Ústecký kraj	100,0	27,3	39,3	22,3	2,9	5,3	0,8	2,1
Liberecký kraj	100,0	23,9	40,1	23,8	3,2	7,0	0,4	1,6
Královéhradecký kraj	100,0	22,5	39,7	25,2	3,6	7,5	0,4	1,1
Pardubický kraj	100,0	22,7	40,8	24,5	3,6	7,0	0,4	1,0
Vysočina	100,0	24,1	40,6	24,2	3,2	6,7	0,4	0,8
Jihomoravský kraj	100,0	23,3	37,0	24,6	3,5	10,3	0,4	0,9
Olomoucký kraj	100,0	23,6	39,1	24,7	3,0	8,1	0,6	0,9
Zlínský kraj	100,0	24,8	39,0	24,1	3,2	7,7	0,4	0,8
Moravskoslezský kraj	100,0	25,2	38,7	23,4	3,1	7,8	0,5	1,3

Při porovnání vzdělanostní struktury jednotlivých **okresů** se objevují značné rozdíly:

- Diference mezi maximálním a minimálním podílem u základního vzdělání dosáhla 13,3 procentního bodu (nejnižší podíl byl zjištěn v okrese Brno-město - 17,5 % a nejvyšší v okrese Sokolov - 30,8 %), u středního odborného bez maturity či u vysokoškolského vzdělání zhruba 14 procentních bodů (nejnižší zastoupení vysokoškoláků měl okres Sokolov (4,0 %) a naopak nejvyšší okres Brno-město 17,9 %).
- Jako jediný v České republice se okres Ostrava-město vyznačoval nadprůměrným zastoupením osob se základním a nezjištěným vzděláním i vyšším odborným a vysokoškolským vzděláním, ale podprůměrným podílem osob vyučených, se středním odborným vzděláním bez maturity a úplným středoškolským vzděláním. Zdejší neobvyklá vzdělanostní struktura souvisí s průmyslovou skladbou Ostravska a z ní vyplývajícími nároky na kvalifikaci pracovní síly.
- Nejnižší zastoupení vysokoškoláků (méně než 5 % obyvatel okresu ve věku 15 let a vyšším) bylo zjištěno v okresech Sokolov (4,0 %), Chomutov a Litoměřice (4,5 %), Teplice (4,9 %) a pětiprocentní hranice bylo dosaženo v okrese Tachov.
- Podprůměrné podíly vyučených, středoškoláků i osob s vyšším odborným a vysokoškolským vzděláním a zároveň nadprůměrné podíly osob s pouze základním a nezjištěným vzděláním byly zaznamenány v okresech nacházejících se v souvislém pásu na severozápadě Čech a na jižní a severovýchodní Moravě. Jedná se o všechny okresy Ústeckého a Karlovarského kraje a sousedící okres Tachov, dále část okresů Jihomoravského, Zlínského a Moravskoslezského kraje. Na celém území České republiky měl nejnižší podíl středoškolsky i vysokoškolsky vzdělaných osob již zmiňovaný okres Sokolov. Určující faktory pro vzdělanostní strukturu zde žijícího obyvatelstva souvisí s ekonomickými podmínkami těchto oblastí.

Údaje o vzdělanostní struktuře uspořádané na základě **velikostních skupin obcí** zcela jednoznačně ukazují převahu nižších stupňů vzdělání ve venkovském na rozdíl od městského osídlení. Mezi podstatné vlivy patří převážně zemědělský charakter a zčásti také méně příhodná věková skladba obyvatelstva v malých obcích s převahou osob starších 60 resp. 65 let.

V obcích do 200 obyvatel, které v sídelní struktuře České republiky představují 26,5 % a žijí zde 2,0 % z celkového počtu obyvatel starších 15-ti let, je nejvyšší podíl osob pouze se základním vzděláním. Podíly osob s nejnižším stupněm vzdělání s rostoucí velikostí skupiny obce plynule klesají. Také zastoupení vyučených a osob se středním odborným vzděláním bez maturity má se zvyšující se velikostí sídel klesající tendenci.

Obyvatelé 15letí a starší podle vzdělání a velikostních skupin obcí k 1. 3. 2001 (v %)

Velikostní skupina obce	Obyvatelé 15letí a starší celkem	Nejvyšší ukončené vzdělání						
		základní	střední	úplné střední	vyšší odb. a nástavb.	vysokoškolské	bez vzdělání	nezjištěné
do 199 obyvatel	100,0	31,8	43,6	17,7	2,0	3,4	0,5	1,0
200 - 499	100,0	29,5	44,5	18,7	2,1	3,5	0,6	1,1
500 - 999	100,0	27,9	44,0	19,9	2,3	4,3	0,6	1,0
1 000 - 1 999	100,0	26,8	42,8	21,3	2,4	5,0	0,7	1,0
2 000 - 4 999	100,0	25,9	41,5	22,5	2,7	5,8	0,6	1,0
5 000 - 9 999	100,0	23,8	40,2	24,5	3,3	6,7	0,4	1,1
10 000 - 19 999	100,0	22,3	37,9	26,3	3,8	8,1	0,4	1,2
20 000 - 49 999	100,0	21,7	36,4	27,5	3,8	9,1	0,3	1,2
50 000 - 99 999	100,0	21,7	35,7	26,8	3,9	9,6	0,4	1,9
100 000 a více	100,0	16,8	30,5	29,2	4,7	16,8	0,2	1,8
Celkem	100,0	23,0	38,0	24,9	3,5	8,9	0,4	1,3

Na základě údajů ze sčítání lidu je zřejmé, že určující pro vzdělanostní strukturu podle velikostních skupin obcí je hranice oddělující soubor obcí s méně než 10 000 obyvateli od zbývajících skupin obcí. Ve městech nad 10 000 obyvatel, která tvoří pouhých 2,1 % z úhrnu 6 258 obcí v České republice, kde však žije více než polovina z celkového počtu osob 15letých a starších, dosahovalo zastoupení osob pouze se základním a se středním odborným vzděláním bez maturity oproti celorepublikovému průměru podprůměrných hodnot, naopak u úplného středního vzdělání s maturitou, vyššího odborného a nástavbového i vysokoškolského vzdělání nadprůměrných hodnot. Diametrálně odlišné znaky vykazuje vzdělanostní struktura u zbylých 6 127 obcí, ve kterých žije 45,3 % z celkového počtu obyvatel ve věku 15 a více let.

Nejvyšší podíly obyvatel starších 15 let s ukončeným vysokoškolským, ale i středoškolským vzděláním byly (stejně jako při sčítání lidu 1991) zjištěny ve městských aglomeracích nad 100 tisíc obyvatel - Praha, Brno, Plzeň a Olomouc. Podíly vysokoškoláků zde činily 12,5 - 18,8 % a osob s úplným středním a vyšším vzděláním 33,0 - 35,7 %. Zároveň nízké podíly osob se základním vzděláním v těchto městech (14,5 - 18,4 %) byly jen nevýznamně ovlivněny nepříznivou věkovou strukturou trvale zde žijícího obyvatelstva.